

קריאת ים סוף

עד לפני כמה עשורים הים האדום לא עניין היסטוריונים ונחשב לשוליים של האוקיינוסים הגדולים, כמעט סרח עודף. במשך השנים המחקר התייחס אליו כאל אגן גאוגרפי נפרד, אבל היום ניתן להבחין בחשיבותו כמסדרון שמקשר בין האוקיינוס ההודי לים התיכון ובין חצי האי ערב ממזרח לבין אפריקה ממערב

דתית ובין תרבותית כוללנית, הקשו במשך שנים על תפיסתו במחקר כמרחב אינטגרלי. "אבל היום אנחנו מבינים את החשיבות שלו כמסדרון המקשר בין האוקיינוס ההודי לים התיכון ובין חצי האי ערב ממזרח לבין אפריקה ממערב. כך שמדובר באחד האזורים החשובים ביותר למי שעוסק בהיסטוריה גלובלית".

מה הביא את השינוי ביחס המחקרי אל האזור? "מדובר בתהליך שבו התפיסה שלנו כחוקרים את המרחב סביבו השתנו מתפיסה גאוגרפית מובחנת למרחב שהוא תוצר של הבניות חברתיות. ברגע שמסתכלים על מעברים של אנשים ממקום למקום בפרזימה מורכבת של רבדים שונים – רשתות חברתיות, רשתות דתיות, רשתות כלכליות וכו' – מגלים תמונה רבודה ומורכבת, שבמסגרתה מרחב תרבותי לא בהכרח חופף למרחב גאוגרפי.

"כיום נדמה שאין לדון עוד בחברות אנושיות מבלי להביא בחשבון את מושג המרחב, אולם מאות שנים נדחק המרחב לשוליים במחקר: בהיסטוריה, במדעי החברה ובחקר התרבות. המרחב, לעומת הזמן, נתפס כאובייקט קבוע ובלתי משתנה. המפנה הטופולוגי (מהמילה "טופוס", מקום) שהתחולל במחשבה התיאורטית של מדעי הרוח והחברה בשנות ה-80 של המאה ה-20 חולל שינוי בתפיסה ובהמשגה של המרחב. "לים האדום שמות רבים בשפות שונות השגורות בפה של היושבים לחופיו. בעברית 'ים סוף' או 'הים האדום'; בשפת הגעז 'באָהֶרָה אַטְרָה' (הים האריתריאי); בערבית 'אל־בַּחַר

ב בוקר שבו יושבים לשיחה עם ד"ר אבישי בן־דרור כולם עייפים קצת יותר מהרגיל. בשלוש לפנות בוקר יורט טיל ששוגר מגזרת החות'ים בתימן – מהלך שהפך לשגרה בשבועות האחרונים, ויצר חזית שביעית למלחמה באזור – ואחרי עשר הדקות המנדטוריות בממ"ד או במקלט, בליווי קולות שידול הילדים לצאת מהמיטה, נביחות הכלבים בשכונה, והאדרנלין שחודר לתוך קורי השינה המתוקים, רבים התקשו לחזור לישון. כמאמר השיר: "הבוקר בא כל כך מהר".

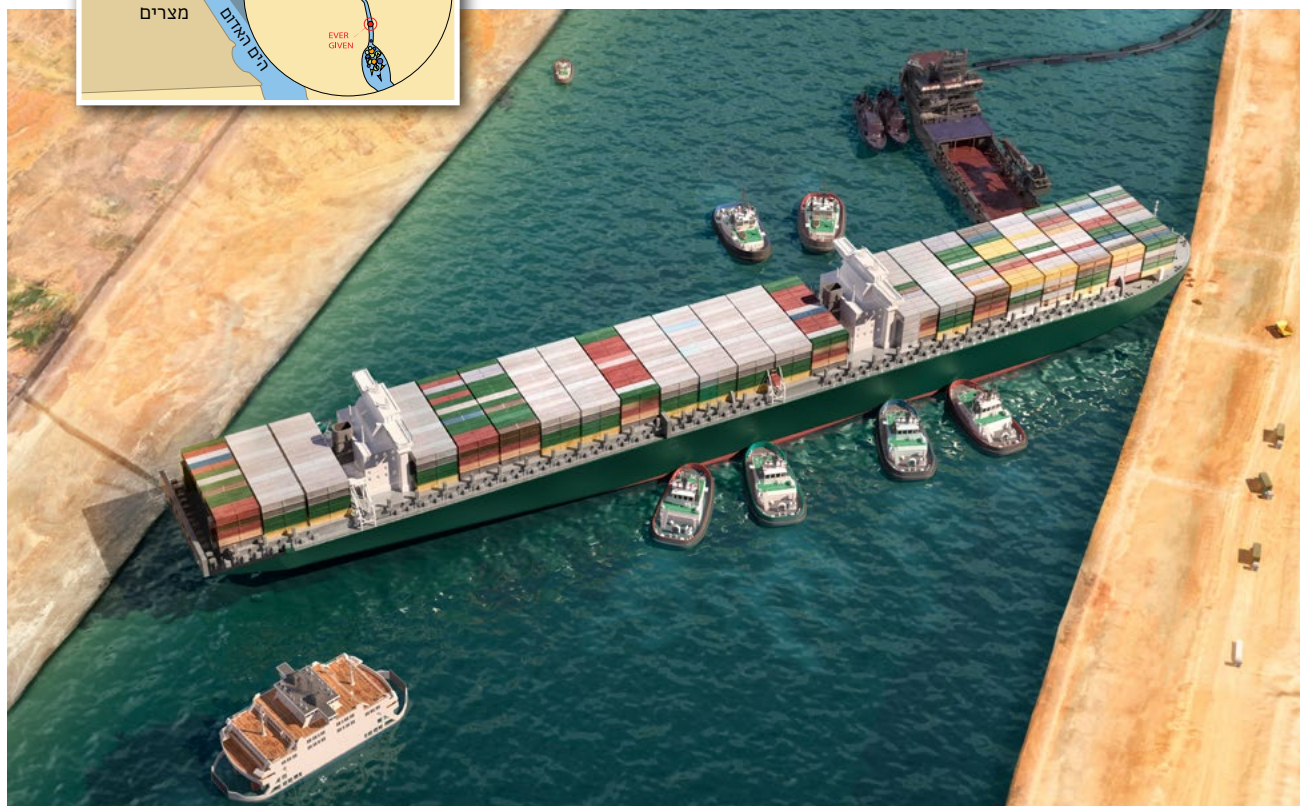
"הבוקר הזה הוא תזכורת לחשיבות הים האדום במרחב שלנו", פותח ד"ר בן־דרור את השיחה איתנו המתמקדת במחקריו על האזור. "למרות הגישה הישראלית המצמצמת והמצומצמת, הים האדום שב ומזכיר את קיומו ואת הרלוונטיות שלו בכל מיני אופנים. הפזורות האריתריאיות בתל אביב ובאילת מזכירות לנו שאנחנו חיים בעולם גלובלי של תנועות הגירה ומזכירות שהקשר בין ישראל לים האדום הוא לא רק קרבה גאוגרפית ולא מתחיל ונגמר באילת. גם המאבקים באתיופיה (שעליהם דיברנו בגיליון 4) מראים עד כמה אנחנו מושפעים כאן משם".

זה לא תמיד היה כך. "לפני כמה עשורים הים האדום לא עניין היסטוריונים ונחשב לשוליים של האוקיינוסים הגדולים, מעין סרח גאוגרפי עודף, 'אח חורג וקטן' לים התיכון ובוודאי לאוקיינוסים הגדולים. יצירת מדינות הלאום בחצי האי ערב ובקרן אפריקה, בעיית הגישה למקורות היסטוריים כתובים בידי יושביו, חלוקה גורפת לתקופות היסטוריות 'קולוניאליות' ו'לאומיות', והבחנה בין

Ruslan Maiborodin (/ Shutterstock.com)

למרות הגישה הישראלית המצמצמת והמצומצמת, הים האדום שב ומזכיר את קיומו ואת הרלוונטיות שלו בכל מיני אופנים. הפזורות האריתריאיות בתל אביב ובאילת ממחישות לנו שאנחנו חיים בעולם גלובלי של תנועות הגירה

ספינת "אוור גיוון" (Ever Given) חוסמת את תעלת סואץ, מרץ 2021 (Corona Borealis Studio / Shutterstock.com)

במפה: מיקום הספינה בתעלה (sameer madhukar chogale / Shutterstock.com)

"בהקשר של האקלים, גם להיסטוריה היהודית יש חשיבות – למשל, לשאלה 'למה עליית יהודי תימן' ("אעלה בתמר") ב-1881 (תרמ"א-תרמ"ב) הייתה תלויה בתנאי האקלימיים של אגן הים האדום? – כי לא התאפשר שייט בו מדרום לצפון בשל משטר רוחות ייחודי לו. זה הים היחיד שלא נשפך אליו אף נהר, והיחיד שהספינות ששטות בו לא נבנו מעצים שגדלו על גדותיו. אז מבחינת היסטוריה סביבתית וגלובלית מדובר במקרה ייחודי. אלה הם תנאים שעד לפני שלושה-ארבעה עשורים לא הרבו לעסוק בהם."

ובכל זאת, הבנו את החשיבות שלו היטב גם קודם. הרי ב-67' יצאנו למלחמה המוצלחת בתולדותינו, מלחמת ששת הימים, בגלל הניסיונות לחסום את המעברים שבו.

"כן, אבל ב-67' הסתכלנו על האזור בראייה מאוד מצומצמת – ביטחונית ומדינית – התייחסנו למצרי טיראן ולעקבה, ולחשיבות שלהם, אבל

אל-אחמר; בתיגרנית 'קיה בחרי'; בלטינית 'מארה רוברוס'; ובאנגלית 'The Red Sea'. הים האדום הוא מונח גאוגרפי, אבל מנקודת מבט חברתית ותרבותית מעולם לא היה יחידה ימית נפרדת. התבנית הגאוגרפית המתחמת ים לפי קווי מתאר מקובלים מבחינה גאוגרפית אינה חופפת בהכרח לתבנית ההיסטורית החברתית והתרבותית. כך, למשל, רשתות כלכליות, חברתיות ותרבותיות באוקיינוס ההודי גלשו לתוך מרחבי הים האדום ומשם, בין היתר, גם למרחבי אגן הים התיכון. אי אפשר לבחון את הים האדום מבלי להבינו בהקשרים של היסטוריה ימית וסביבתית ושל היסטוריה גלובלית רחבה.

"המחקרים החדשים גילו שהים האדום הוא חלק בלתי נפרד מלימודי הגלובליזציה. הוא גם ייחודי בתנאים האקלימיים שלו: כתבים עתיקים של ספנים מהמאה הראשונה מעידים על משטר הרוחות שלו, המאפשר להפליג רק במצבים מסוימים.

ומחקר האוקיינוסים היה ההיסטוריון פרנאן ברודל שחקר את העולם הים תיכוני בימי המלך הצרפתי פיליפ השני. החשיבות של הגילויים שלו הייתה המסקנה שאי אפשר לעסוק במחקר של אגן ים מבלי להבין את ההקשרים הגאוגרפיים של יושביו. אתה לא יכול לחשוב על ההיסטוריה של אלכסנדריה, טריפולי וונציה בנפרד – צריך לקחת בחשבון את משטר הרוחות ואת היחסים בין הספנים, האינטראקציות בין החברות וכיוצא בזה.

”אם נתבונן בציר של ישראל-אפריקה נראה שמאז ומעולם היו בו יחסים וניתוקים לסירוגין: עם אתיופיה, עם מדינות במזרח אפריקה, והיה כמובן הסכם השלום עם מצרים ששינה את התמונה, וגם בשנים האחרונות יש במסגרת הסכמי אברהם ניסיון לכונן קשר דיפלומטי עם סודאן. יש אינטרסים כלכליים מורכבים וזירה של תחרות בין טורקיה, ישראל, איראן, סין וערב הסעודית. כל זה מוביל למושג שמקובל היום להשתמש בו גם ביחסים הבין-לאומיים של ‘פרנמיז’ – אויבים-ידידים או אויבים שמשתפים פעולה. וכך, האיום האיראני הוא אחד הצירים המרכזיים שחיברו בין ערב הסעודית לישראל. יש פה אינטרסים שמשתלבים באותו האגן, ואסור להסתכל עליו כאגן שעומד בפני עצמו.

”אפשר לראות שהגורמים המקומיים מזכירים את קיומם לגורמים הגלובליים כל הזמן. ב-2021 נתקעה אוניית ”אבר-גרין“ באורך 400 מטר במפרץ סואץ בעקבות תקלת שיוט וחסימה את המעבר. כתוצאה מכך הכלכלה של מדינות רבות נפגעה בגלל שחבילות לא הגיעו. המקרה הפעוט הזה, לכאורה, מראה עד כמה האזור קריטי לתהליכים בין-לאומיים.”

האם מרחב הים האדום יכול להשפיע על הגבולות העתידיים של מדינת ישראל?

”ישראל טרם הגדירה את גבולותיה הגאוגרפיים ואת ראייתה האסטרטגית באשר ליחסיה עם שכנותיה. בדרך כלל אנחנו מסתכלים צפונה למזרח

החות'ים בתימן (Ahmed)
Homran / Alamy Stock
(Photo)

לא הייתה הראייה האינטגרטיבית של אגן הים התיכון כאגן. מעבר למצרי טיראן, אף אחד לא דיבר, למשל, על השאלה מאיפה מגיעה תנועת הספינות דרך האוקיינוס ההודי.

”עוד בשנות ה-60 וה-70, ישראל ניהלה, יחסים מורכבים עם אתיופיה ועם משטרים באפריקה, אבל לא היה אפשר לסמוך על יציבותם כי היו להם אינטרסים עם מדינות ערביות-מוסלמיות באזור. מורכבות היחסים הפנים-מוסלמיים והאתניים במזרח התיכון בכלל, ובחצי האי ערב בפרט, אינה קשורה בהכרח לעניין הישראלי. אבל בהקשר של יחסי ישראל עם המרחב, היא מזכירה גם דרך הים האדום את חשיבותה הרבה.

”אפשר לדבר, למשל, על הפזורות האריתריאיות שמגיעות אלינו – באילת ובדרום תל אביב; וגם על הפזורות מדרום סודאן. ההגירה והתנועה מסיבות שונות של בני אנוש במרחב היא תופעה שהתקיימה מאז ומעולם בהיסטוריה, וכך גם במרחב הים האדום ובאזורים הגאוגרפיים הקשורים לו.”

מפספסים את המרחב הדרומי

תהליך ההתבוננות המרחבית חוזר מאה שנה אחורה. ”מי שהתחיל את עניין המחקר הימי

אם נתבונן בציר של ישראל-אפריקה נראה שמאז ומעולם היו בו יחסים וניתוקים לסירוגין: עם אתיופיה, עם מדינות במזרח אפריקה, והיה כמובן הסכם השלום עם מצרים ששינה את התמונה. גם בשנים האחרונות יש במסגרת הסכמי אברהם ניסיון לכונן קשר דיפלומטי עם סודאן. יש אינטרסים כלכליים מורכבים וזירה של תחרות בין טורקיה, ישראל, איראן, סין וערב הסעודית

"בהכשרתי אני חוקר חברות מזרח תיכוניות דוברות ערבית ופרסית. לקרן אפריקה הגעתי דרך מחקרתי על אודות הקולוניאליזם התורכי-מצרי והעות'מאני ועל היבטיו האידאולוגיים-הרעיוניים והמעשיים בקרן אפריקה ובחופי הים האדום. במחקרי כיום אני עוסק בקשרים גלובליים בין תנועות שחרור במזרח התיכון לבין תנועות שחרור בקרן אפריקה, ובהשפעת תנאי סביבה ואקלים

שחזור ענק של עיתון המכריז על סגירת מצרי טיראן בביתן מלחמת ששת הימים בתערוכת הצבא בתל אביב, 1968 (לע"מ / דוד אלדן)

על התפתחויות היסטוריות בקרב חברות שונות בקרן אפריקה, באגן הים האדום, בעמק הנילוס ובמזרח התיכון. כך נחשפתי יותר ויותר לרשתות החברתיות, התרבותיות, הדתיות והכלכליות שבין האזורים הגאוגרפים השונים והחברות שחיות בהם. המחקרים שלי השתלבו עם המפנה של ראיית המרחבים האלו כחלק משדות שיח מחקרניים רחבים יותר, כמו היסטוריה גלובלית, טרנס-לאומיות, והיסטוריה סביבתית. ■

ד"ר אבישי בן-דרור חוקר את אחד האזורים החשובים ביותר בהיסטוריה הגלובלית. כיום אני עוסק במעורבות התורכית בקרן אפריקה ובקשרים גלובליים בין תנועות שחרור.

התיכון הערבי, ועד שלא נגדיר את הגבולות שלנו לא נצליח להסתכל באופן רחב יותר. כאן טמון הפוטנציאל.

"מכיוון שהאוכלוסיות שיושבות לחופי של האגן הזה הן בחלקן מוסלמיות ודוברות ערבית – עד שהעניינים לא יוסדרו עם השכנים שלנו באמצעות הסדרים גלובליים, גם ההתייחסות לאגן הים האדום תישאר מוגבלת במידת מה והפוטנציאל לא ימומש. אבל זה לא בינארי, כי הדוגמה של סעודיה היא דוגמה מצוינת לשיתוף פעולה שמתקיים במשך שנים בינה לבין ישראל, וללא הסכמים רשמיים מתחת לפני השטח נבנה מארג שלם של אינטרסים ושיתופי פעולה, שהופכים את המרחב להרבה יותר רלוונטי. כוחות גלובליים מרכזיים כיום (רוסיה, תורכיה, סין) מגלים מעורבות הולכת וגוברת בקרן אפריקה ובאגן הים האדום".

כיצד נכנסות למשוואה הזאת הדת והמלחמות שמתקיימות בשמה ברחבי העולם הערבי? "כעיקרון את האגן הזה צריך לבחון על רקע תנועות של אנשים, הון, סחר בעבדים וכו'. אבל גם רעיונות דתיים עברו ממקום למקום. נכון שעיקר הנוכחות היא של שלוש הדתות האברהמיות הגדולות, אבל יש גם דתות מקומיות, שפעם קראנו להן 'פגניות', והיום כבר לא. המרחב הזה מאפשר לנו להביט במארג האדיר של לשונות וקבוצות אתניות ועל המעבר התדיר ביניהן. "זה קונספט מורכב, אבל מאבק הבין דתי אינו חזות הכול, ובוודאי שאינו בגדר מקשה אחת. ההיסטוריה של שיתופי פעולה ויצירת רשתות כלכליות ארוכה, יותר מאשר התקופות של עימותים דתיים דטרמיניסטיים, למרות הסטיגמה של האזור. האינטרסים גוברים הרבה פעמים על האידאליזם, גם באזור הזה.

אתה חוקר את "קרן אפריקה" ואת אגן הים האדום. אתה יכול לספר לנו למה בעצם בחרת לחקור את הנושא הזה ואיך הגעת אליו?